

ИТАЛИАНСКИЯТ АРХИТЕКТ РИКАРДО ТОСКАНИ И НЕГОВИЯТ ПРИНОС ЗА ОБЛИКА НА БУРГАС

Георги Дракалиев

THE ITALIAN ARCHITECT RICCARDO TOSCANI AND HIS CONTRIBUTION TO THE APPEARANCE OF BURGAS

Georgi Drakaliev

Abstract: *Riccardo Toscani is an Italian who lived for many years in Burgas, where he worked as an architect from 1895. His work includes the designs of some of the most emblematic buildings in the old part of the city, both residential and the cathedral "St. St. Cyril and Methodius", a hotel, a cinema, the boarding school of the girls' school with the Catholic chapel "St. Joseph", the building of the "Petya Dubarova" museum, etc. To a large extent, the change in the architectural appearance of the central part of Burgas is his work.*

Keywords: *Riccardo Toscani, architect, Italia, Burgas, Anchialo, Aitos, municipal architect, cathedral "Sts. Cyril and Methodius", Serbian-Bulgarian War, Mutuo Soccorso, city plan.*

Известно е, че след Освобождението, и особено след Съединението на България, Бургас е градът, който се отличава с най-бързи темпове на развитие сред всички останали градове по българското Черноморие. Освен разрастване на площта му, само в рамките на 1–2 поколения, неговото население се увеличава няколко пъти. Всичко това е свързано с урбанизацията и модернизацията на града, което е заслуга, както на държавната и местна власт, така и на специалистите инженери и архитекти, оставили своя почерк в силуетите и фасадите на старите сгради.

Сред техните имена особено известно е името на италианския архитект Рикардо Тоскани, прекарал над 30 години от живота си в Бургас. За неговата строителна и проектантска дейност в града е писано от немалко бургаски изследователи, но като цяло не са известни много подробности от личния му живот, както и от дейността му преди идването му в България, и по-специално преди заселването му в Бургас. Също така, в повечето от публикациите има неточности или противоречия, отнасящи се до различни подробности от личен характер. Те основно са свързани с местоработата, месторождението, семейното положение и броя на децата му, неговата и техните дати на раждане и на смърт и пр. Насто-

ящото изследване е първият цялостен опит за обобщаване на наличната информация за живота на Рикардо Тоскани, като същевременно са изяснени публикуваните погрешни данни за него и е добавена нова, непубликувана досега информация. За целта са използвани наличните данни в ДА – Бургас и Община Бургас, както и издания и публикации на бургаски изследователи.

Освобождението на България заварва Бургас като един оживен и бързо разрастващ се градец, чието местоположение обуславя неговата търговска важност. През пристанището на града традиционно се изнася основната част от земеделската продукция на Тракия, и то не само за Цариград, а и за някои западноевропейски градове. Същевременно се внасят и множество стоки, нужни за местния пазар или за препродажба.

В онези години, размерите на Бургас са едва няколкостотин метра дължина и ширина, като в южната си част постройките достигат морския бряг, а на север свършват в самото начало на днешния пл. „Тройката“. Градът е застроен хаотично, с криви сокаци, по които се издигат предимно дървени едноетажни къщи. Главната улица, наречена след Освобождението „Цар Александър II“, не прави изключение, като тя дори не достига до морето, препречена от един от многото каменни складове, изградени от турската власт или от частни търговци в близост до брега.

Изграденият без план град няма как да продължи съществуването си по този начин, поради което още през 1879 г. местната управа предприема действия за назначаване на градски инженер. Това става факт в края на 1880 г., когато на сливения арх. Жозеф Ананиян е възложено „да изработи карта на града“ и да направи проект за „изправяне на улици“ с конкретни указания. Планът е изготвен за по-малко от месец и впоследствие по него са правени известни промени, но по различни причини, включително и финансови, той е осъществен само частично [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 1, л. 4, 8–15].

През следващите години Бургаската община има постоянно назначен градски инженер, наблюдаващ приемането и изпълнението на строителните планове и процеси, който единствен от всички общински служители получава възнаграждение, равно на това на кмета. През 1887 г. заплатата на двамата е в размер на 3 000 лв. [Дракалиев, Г. 2023, с. 31–32].

Година по-късно, бургаските градски съветници отново се обръщат към инж. Ананиян, като този път му е възложена задачата да направи проекти за водоснабдяването на града [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 6, л. 26]. Изготвеният от него план е приет на следващата година и същевременно му е възложено да изготви план за постройка на пристанище и нов, по-съвременен и модерен план на града – „планиметрически и хоризонтален“, като същевременно трябва да се съобрази и с по-старите предвиждания. Той трябва да измери и приготви карти поотделно

за всички имоти, които според този план жителите трябва да отстъпят на общината или да закупят от нея [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 7, л. 18–20]. След известни прекъсвания и поправки, новият план на Бургас е изготвен през 1891 г. и след като по него са направени малки корекции, през следващата година е приет от Съвета и утвърден от Дирекцията на обществените сгради.

Въз основа на „Правилата за строеж на частни здания в градовете на Българското Княжество“, приети на 19 август 1881 г., плановите за всякакви новостроящи се сгради се одобряват от градските инженери. В Бургас този пост се заема от инж. Хабиб Бахаш, когото Градският съвет награждава със сума в размер на 1 500 лв. за добросъвестно изпълнение на служебните задължения [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 8, л. 16–17].

На 7 март 1892 г. Съветът приема подадената седмица по-рано от Бахаш оставка и до назначаване на титуляр е назначен „Йосиф Ананиян“, но той на 1 август напуска „своеволно“ и без уведомление. На 11 септември, „за да не страдат интересите на гражданите, които ежедневно идват да искат разрешения за разни постройки и поправки на здания“, временно е назначен бившият инженер Хабиб Бахаш, който обаче веднага отказва и още същия ден за изпълняващ длъжността е определен Хр. Андреев. [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 83, л. 5–6, 36].

През 1892 г., за първи път частно лице поисква позволение да проектира сгради в Бургас. Живеещият в града арх. Леон Манас се обръща през април към Градския съвет с молба изработените от него планове на частни постройки в града също да се приемат и утвърждават, защото „работи по всички условия на науката“. Той получава исканото разрешение, но под условие, че всички планове, изработени от него, трябва след това да бъдат одобрени и от градския инженер [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 8, л. 45].

От 11 януари 1893 г. в продължение на близо месец Бургаският съвет обсъжда с инженера при Дирекцията на обществените сгради Христо Станишев¹ условията по сключване на контракт с него и в началото на февруари същият е назначен на позицията „градско-общински главен инженер“. [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 10, л. 1–2, 23–24, 26]. Скоро след това в структурата на общинската администрация е създадено специално „Строително-инженерно кадастрално отделение“, а градският инженер вече има помощник и един агент, като за помощник е назначен Д. Милетиус, чиято заплата дори е увеличена [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 10, л. 68].

¹ Роден в гр. Кукуш. На 29 януари 1895 г. е избран за председател на бургаското Македонско дружество „Пирин планина“. През 1896 г. се връща в София, а година по-късно е избран за председател на Върховния македонски комитет [Вж. Дракалиев, Г. 2017, с. 252–253].

На 10 април 1895 г. и на „живеещият в Бургас техник“ Аристиди Куцодимитрис е дадено разрешение да „практикува в Бургаската градска община професията си като помощник-инженер“ [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 11, л. 16].

На 8 януари 1896 г., на редовно заседание на Съвета, е взето решение за уволнението на градския инженер Хр. Станишев, който работи по прилагане на градоустройствения план на Бургас, по изготвяне на планове за водоснабдяване на града и за изграждане на българската черква. Ръководството на общината обаче отчита, че Станишев вече не ходи редовно на работа, „проявява нехайство при изпълнение на задълженията си към общинското управление“, не изпълнява разпорежданията, правилниците и законите, а това се отразява зле на общинските интереси. Занимава се с изготвяне на планове за строеж на частни домове, за своя сметка и така нанася материални загуби на общината. На негово място е назначен дотогавашният помощник-инженер Д. Милетиус, а за негов помощник – Хабиб Бахаш [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 11, л. 75, 103].

Едва през същата година, за първи път в официален документ е споменато името на Рикардо Тоскани като живеещ в Бургас. Не са открити данни, указващи през коя година той пристига в България и кога се заселва в Бургас, но проф. Иван Карайотов изказва предположение, че Тоскани идва в страната ни през 1883 г., и то „след завършване на политехническо образование в Италия“. Това му предположение се основава именно на факта, че след подписване на „Четворната конвенция“ между Австро-Унгария, Сърбия, България и Османската империя, се продължава строителството на международната жп линия по направлението Савранбей – София – Цариброд. След тази дата италианското дружество „Виталис“ предприема строителни дейности и голяма група италиански инженери и работници, ръководени от инж. Бартел, пристигат в България. Един от тях е и Рикардо Тоскани, който явно се ползва с авторитет сред останалите и когато те образуват дружество за взаимопомощ (Mutuo Soccorso), избират именно него за председател² [вж. **Карайотов, Ив.** Велик италианец ... pass.].

Скоро след това, при избухването на Сръбско-българската война, 70 души от тези работници пожелават да помогнат на България, която са обикнали. За да отстранят всяка пречка и за да покажат своето безкористие, те се отказват от всякакво обезщетение в случай на смърт или на инвалидност, както за себе си, така и за семействата си. Снабдени с 20 коли и с изобилен санитарен материал, те се присъединяват към българската армия и още на 3 ноември отиват от София в Сливница, където вър-

² Този избор показва, че Тоскани не е бил обикновен работник, а един от главните ръководители на инженерно-строителните работи по жп линията.

шат своята благотелна, санитарна служба. Ген. Йордан Венедиков описва случай, при който италианците се намесват в бойните действия, при това в изключително решителен момент, който накланя окончателно везните в полза на България. Това се случва в последния ден от битката при Сливница, когато десният фланг и центърът на българската армия се сражават успешно срещу сърбите. Тогава Шумадийската дивизия атакува отслабения ляв български участък, който представлява една тънка бойна линия. Насреща ѝ са изправени едва 2 доброволчески чети и няколко роти, като началниците от щаба на корпуса ни дори започват да събират от тила музиканти, нестроеви ординарци и пр., да ги въоръжават с пушките на убитите и ранените, и да ги поставят в окопите.

„В тоя момент на най-възвишени усилия яви се една неочаквана помощ. Една група от 40 – 50 млади италиански работници пристигна на бойната линия, грабна пушките, изоставени от убитите и ранените и зае място в бойната линия против неприятеля, който с последни усилия се опитваше да направи пробив. По този начин сръбските батальони, обхванати от три страни с огън, бидоха спрени“. През това време, сръбският десен фланг (Дунавската дивизия) и центърът им (Дринската дивизия) са окончателно разбити и отхвърлени на Драгоманските височини, поради което на следващата сутрин крал Милан заповядва общо отстъпление, с което приключва тридневното сражение на Сливница.

Военният историк, отбелязвайки героичното участие на италианските работници във военните действия, уточнява, че „младите от тях, съчувствайки на нашата кауза, не можаха да се въздържат и в най-критическия момент, се притекоха на помощ. Нека споменем с благодарност онези от тях, имената на които съдбата ни е съхранила: председателя на дружеството Рикардо Тоскани, Франческо Рива, знаменосец, опълченец от Шипка, награден за храброст с Георгиевски кръст IV и III степен, Андрея Форамити, Евжени Романе, Пиетро Мекия, Винченцо Мисана, Антонио Поламе, Луччи Нусси, Джекомо Пантомери, Антонио Маркони, Андрея Делла Скиали, Микеле Толаци, Орсати Батиста, Карло Ганна, Паскале Станино, Анджели Фаджиели, Конти Франческо, Морини Джузепе, Дела Петра Луиджи, Никола Примавера и др.“ [Венедиков, Й. 1985, с. 153].

След края на войната италианският крал Умберто I (1878 – 1900) удостоява със специален медал за гражданска доблест знамето на италианската доброволческа дружина „Mutuo Soccorso“. На лицевата страна на медала е гравирани герба на Италия и с големи букви е написано „AL VALORE CIVILE“ (За гражданска доблест), а на opakото в дъбов венец с панделка специално е отбелязано, че медалът е за знамето на Дружеството за взаимопомощ: „ALLA/BANDIERA/DELLA SOCIETA'/IN M(utuo).S(occorso) FR.A GLITALIANI/IN BULGARIA („На знамето на Дружеството за взаимопомощ на италианците в България“) и с малки и големи букви е гравирани:

“Campi di Battalia/ da Slivniza a Pirot/18 al 29 Nov. 1885” („на бойните полета при Сливница и Пирот/ от 18 до 29 ноември 1885 г.”).

Проф. Карайотов смята, че Рикардо Тоскани идва в Бургас още през 1886 г., а италианският консул в града и началник на Фаровата служба от Босфора до Констанца Йосиф Бонал „насърчава младия архитект да проектира и строи много други обществени и фамилни сгради в Бургас“ [вж. **Карайотов, Ив.** Велик италианец... pass.].

От друга страна, изследователят на старата бургаска архитектура арх. Атанас Сиркаров предполага, че Тоскани идва в Бургас още през 1885 г. (като преди това работи в Пловдив), и още същата година извършва преустройство на възрожденската жилищно-търговска къща на търговеца и banker Исакучо Презенти, която се намира на главната ул. „Цар Александър II” и е една от най-старите в града. Според него, тогава в партера е оформен „модерен“ магазин, жилищният етаж е „префасониран“ по модерните изисквания за живеене, а фасадите са изработени богато в стила на неокласицизма“ [Сиркаров, Ат. 2010, с. 60, 102].

Предположенията за толкова ранно идване на Тоскани в Бургас обаче не са потвърдени с доказателства, тъй като данни за живота му през следващите години не са открити. Първото сведение за него, и то че вече живее в Бургас, се появява цели 10 години след неговото участие в Сръбско-българската война. Според данните за живущото население в града, отразени в регистъра на Бургас от 1905 г., „Рикардо Тоскан“ е роден на 7 септември 1852 г., по професия е архитект, по вероизповедание католик и има италианско поданство. Той фигурира като глава на семейство, състоящо се от него, съпругата му Павлини Тоскан, също италианка, родена на 18 август 1871 г., и синът им Ермондини. Последният е роден в Бургас, също на 18 август, но през 1896 г. Към семейството се числи и слагинята им Елена Иванова, родена на 27 януари 1885 г., също в Бургас [ДГРНБ. 1905, т. 2, с. 47].

Името на Тоскани се открива година по-късно, на 16 юли 1897 г., в протокол № 48 на Бургаския градски общински съвет. Тогава, в присъствието на „кмета Димитър Т. Бръкалов, помощниците му Савва Х. Дечев и Кирязи Атанасов, съветниците д-р Ц. Тотев, Ношков, Тинтеров, Яни Гинели, Яни Сарри и М. Х. Алиев...се прочита „прошението на архитекта Рикардо Тоскани врегистровано под вх. N:4901 т. г. с което моли да му се разреши да надзирава и ръководи частни постройки. Съвета като взема предвид, че просителя отговаря на условията изисквани от §65 на строителните правила, че г-н Окр. инженер с подписа си под N:381 вх. N:4982 изявява съгласие с гореказаното мнение, определи да се разреши на Рикардо Тоскани да ръководи и надзирава частни постройки в Бургаската община“. Това решение на градските съветници впоследствие е утвърде-

но с предписание № 5463 на кмета от 28 същия месец [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 11, л. 285].

Изглежда, че веднага след получаване на исканото от Общината разрешение да практикува, на Тоскани е възложена работата по строежа на бургаската черква „Св. св. Кирил и Методий“, чието издигане е кауза на цялата българска общност в града. Причината за това е, че само българите нямат свой истински храм, а се черкуват в „едно тясно и застрашено от срутване помещение“. За разлика от тях, гърци, арменци и католици имат собствени храмове в града, макар да са много по-малобройни от българите. Гръцката черква е особено импозантна и макар да е строена и с помощта на българското население, още отпреди Освобождението в нея не се допускат служби на български език.

Тоскани и двама други архитекти участват в конкурса за изработване на архитектурния проект, организиран от Сливенската митрополия, която в крайна сметка одобрява и приема проекта на италианеца. Сградата представлява катедрална черква – трикорабна с централна апсида и първоначално няма камбанарии. По-късно, по проектите на сградата, детайлите и допълнителните елементи работи също така и тогавашният окръжен архитект Антон Карамалаков, а през 1901 – 1903 г. и сливенският арх. Георги Козаров [Буковинова, В. 2007, с.73, 81].

Първоначално Градският съвет гласува определени суми за строителството, но тъй като те не постъпват в реален размер, са построени само основите и работите спират. Поради липсата на пари започва кампания за набиране на средства чрез дарения.

От протокол от съвместно заседание на контролната комисия по постройката и черковното настоятелство, проведено на 24 юли 1899 г., от 10 ч. преди обяд, става ясно, че Тоскани действително е ангажиран със строежа от самото му начало. Разискванията са под председателството на кмета Никола Александров; комисията е в състав: Стефан Арнаудов, Д. П. Георгиев, Киро Берлинов, А. П. Горанов и Атанас Домусчиев; а черковното настоятелство включва Вълчан Бяндов, Продан Киряков, Георги М. Х. Пенев, Начко Ангелов, свещеник Максим Фратев. Отсъства единствено Димитър П. Ямболски.

Присъстващите решават, че: „Рикардо Тускани, архитект по постройката, който е назначен още от самото начало при започване на Църквата, си остава на същата служба с месечно възнаграждение триста и петдесет (350 лева), с условие, че когато се преустановяват временно работите по строението на църквата, длъжен е да работи по специалността си в Бургаското Градско Общ. Управление каквато работа му покаже Г-н Кмета, в противен случай възнаграждението за преустановеното време му се отнима.“ А също така и: „Задължава се архитекта Рикардо Тускани да представи сметка на църковното настоятелство за необходимите материали

за постройката, за произвеждане на търг.“ [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 64, л. 1–2].

Професионалните и ръководни умения на арх. Тоскани се проявяват при строежа на бургаската катедрала. Освен с проектирането ѝ, той се занимава и с организирането на определени строителни операции. Една от тях е специалното довеждане в града на петнадесетина италиански каменоделци, които през 1898 – 1899 г. се занимават с изработката на колоните и украсата от камък, както и оформянето на декоративните архитектурни детайли. Всеки вид работа по мраморните колони и орнаментиката им се извършва от съответния италиански специалист [Буковинова, В. 2007, с. 87–88].

Рикардо Тоскани (в центъра със свитък) при строителството на храма „Св. св. Кирил и Методий“. Вдясно от него са отец Максим Фратев, Георги Генчев Бургазлиев, Ненко Попов, а отдолу Димитър Бракалов, митрополит Гервасий, Константин Тинтеров, Сава Хаджи Дечев. Присъстват и десетина италиански работници, както и деца. Погрешно е описано, че снимката е от полагането на основите на храма, но изработените от италианците детайли сочат периода 1898 – 1899 г. [ДА – Бургас, ф. 860К, оп. 1, а.е. 19, л. 1].

В Айтос, по протежението на р. Дермендере, по онова време има разкрити голям брой общински кариери, на които работят и италианците.

По свидетелства на съвременници, над града постоянно се носят техните викове: „Варда!“, „Ла бомба!“, след което се чуват гърмежи от взривените бомби. Добитият камък се използва, освен за бургаската черква „Св. св. Кирил и Методий“, и при строителството на пристанище, както и за направата на бордюри, мостове, паметници и др. [вж. **Панчев, П.** Италианец с уникален архитектурен почерк... pass.].

В края на 1899 г. строежът отново спира, поради липса на средства [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 64, л. 7], а въпросът с изплащане на заплатите на италианците се проточва близо 2 години, като с този проблем, освен черковното настоятелство, се занимават още и окръжният управител и министърът на финансите [Буковинова, В. 2007, с. 66–70].

През този период, Тоскани отива в Айтос, където на 5 юли 1900 г.³ е назначен за главен архитект [ДА – Бургас, ф. 102К, оп. 1, а.е. 103, л. 35]. Няколко месеца по-късно обаче, на 1 март 1901 г., той обявява, че напуска длъжността. В протокола на Градския съвет пише следното: „Г-н кмета докладва на съвета, че архитекта при общ. управление Р. Тоскани с рапорта си под №9, регистрируван под. вх. № 609, заявява, че от 1 того престава да работи и моли да му се приеме оставката. Причината за това е, че не му се плащало редовно; макар че нуждата от него е голяма, защото сега ще започват да се строят здания, общината сама има да извършва свои общински работи, но веднъж той заявява, че не желае да работи за в бъдеще, не може да се постъпи иначе, освен да се приеме и се назначи друг някой архитект на длъжността.

Съвета като взе предвид доклада на кмета и предвид, че архитекта е престанал да работи и заминал даже за гр. Бургас, че макар и нуждата от него да е твърде голяма...но веднъж той си подал оставката не може да се задържа повече на длъжността...реши: Приема оставката на архитекта при общ. управление Рикардо Тоскани от г. Бургас по собствено негово желание, като уволнението му се счита от 1-ий того т. година, откакто е престанал да работи...Натоварва кмета да покани повторно архитекта Рикардо Тоскани да приеме наново длъжността и го назначи ако приеме с предвидена в бюджета заплата, като назначението му се счита, откогато встъпи в длъжност“ [ДА – Бургас, ф. 102К, оп. 1, а.е. 15, л. 13–14].

Тоскани приема повторната покана и остава на длъжността главен архитект на Айтос. Предполага се, че той проектира няколко сгради в града, като със сигурност по негов проект в града е построена известната Зумпалова къща. Тя коренно се отличава от останалите сгради наоколо. На входа има красиви масивни колони и стълбище от андезит. Прозорците са с каменна пластична украса и фронтони. Възрастни жители на

³ В публикацията на П. Панчев погрешно е написано, че Тоскани е назначен за главен архитект на Айтос на 19 март 1891 г. [вж. **Панчев, П.** Италианец с уникален архитектурен почерк... pass.].

града преди време са споделяли, че по стените във вътрешността е имало рисувани картини, наподобяващи египетски фрески, които по-късно са били изличени при ремонти [вж. **Панчев, П.** Италианец с уникален архитектурен почерк... pass.].

В крайна сметка, на 15 януари 1902 г. „Господина кмета докладва на съвета“ неговото уволнение, „понеже редовно не се явява на работа и прекарваше повече от времето си в гр. Бургас“. Взимайки предвид това, съветът „удобрява уволнението на бивший градски архитект Рикардо Тоскани“ [ДА – Бургас, ф. 102К, оп. 1, а.е. 16, л. 2–3].

Междувременно, през 1901 г. строежът на бургаската черква е възобновен, но наред с многобройните проблеми от различен характер, Рикардо Тоскани също създава пречки на работата, задържайки в себе си цялата документация на строежа. От редица писма се виждат безуспешните опити на черковното настоятелство и строителната комисия да го убедят да им предостави проекта, който да се съхранява в архива на храма. На 28 юни 1901 г. настоятелството му изпраща „остро писмо“, в което настоява да предаде документацията, но Тоскани отказва. Той упражнява натиск над настоятелството да му изплати хонорар „по съставянето на сметките“, като изпраща и копие от писмото си до окръжния управител.

Първоначалният вид на храма „Св. св. Кирил и Методий“ преди издигането на две камбанарии откъм фасадата му по-късно

През 1904 г. идва време да се покрие купола на построенния вече храм, който лежи върху висок, дванадесетостенен барабан с прозорци. Той се носи от 4 каменни колони със сложен профил. Покриването му е най-трудно изпълнимата работа по целия строеж. Тоскани настоява дървената конструкция да се покрие със специални камъни. Изпълнителите на проекта обаче се опасяват, че основите няма да издържат тежестта на купола и сградата ще рухне. Предприемачът на строежа дори се отказва и предлага някой друг да свърши работата. Почти две години се обмисля как да се укрепят основите, а Министерството на общественото строителство, пътищата и съобщенията на 11 април 1906 г. дори забранява строежа му. За укрепване на купола, са разкопани на 4-5 м дълбочина основите на всички стълбове и повдигнати от всички страни с бетон и хидравлична вар. Въпреки тези мерки, проектът на Тоскани затруднява опитните предприемачи да извършат такова строителство на най-деликатното място в храма...тъй като извивките на дървената конструкция са много сложни [Буковинова, В. 2007, с. 73, 82, 87–89]. В крайна сметка, след провеждане на търг, куполът е изграден от М. Цанев, а храмът е осветен през 1907 г. на храмовия празник 11 май.

Рикардо Тоскани извършва огромна по обем работа в Бургас. Според арх. Сиркаров „той внася в архитектурата на новото строителство на Бургас основните белези на „неостиловете“. Диапазонът на неговите архитектурни концепции (планова композиция, фасадно оформление, детайли, материали и предназначение на сградите) е изключително голям... Архитектурно-художествените тенденции на неговите произведения се движат между средиземноморския неоренесанс и сецесиона. Освен обемното членение на неговите сгради, което ги прави раздвижени в силует, Тоскани обработва фасадите максимално пищно с богато разнообразие на пластични лепешни форми от растителни и животински елементи, гирлянди, картюши, плетеници, фризове, сложни корнизи, мансардни покриви и разнообразни кули, кубета и шпилове. Така той се явява като един от най-ярките представители на архитектурната еkleктика през периода 1878 – 1920 г.“ [Сиркаров, Ат. 2010, с. 294].

Негово дело са проектите на редица красиви постройки в града: хотел „Империал“ (ул. „Александровска“ 16) и кино „Модерен театър“ (ул. „Милин камък“ 2), собственост на Иван Хаджипетров, както и къщите му (на пл. „Тройката“ 4 и на ул. „Генерал Гурко“ 1); къщите на Йови Воденичаров (ул. „Св. св. Кирил и Методий“ 1), Никола Александров (ул. „Княз Александър Батенберг“ 14), Христо Богоев (ул. „Богориди“ 34)⁴, братя Калиманови (ул. „Възраждане“ 28), Лазар Гавалюгов (ул. „Александровска“

⁴ Ив. Хаджипетров, Й. Воденичаров, Н. Александров, Хр. Богоев – кметове на Бургас в края на XIX – началото на XX в.

77), Димитър Велчев (ул. „Александровска“ 25), Атанас Кривошиев (ул. „Васил Априлов“ 9), Димитриос Хараламбос (ул. „Конт Андрованди“ 2), Петко Чиглайски (ул. „Фердинандова“ 1), Ешек Иван (ул. „Александровска“ 73), Георги Пилидов (ул. „Богориди“ 22), Петър Димитров (ул. „Богориди“ 24), Стефан Генчев (ул. „Богориди“ 32), Згороно (ул. „Антим I“ 14), Джангозов (ул. „Рилска“ 4), Димитър Караджов (ул. „Отец Паисий“ 5), Димитър Маринкев (ул. „Цар Симеон I“ 48), Ахилея Йоанидис (ул. „Генерал Лермонтов“ 31), Георги Д. Рашеев⁵ и пр.

Също така, по непотвърдени сведения, за негови се считат и проектите на къщите на Триандафил Теодосиу (ул. „Граф Игнатиев“ 5), Йоанидис (ул. „Антим I“ 4), Никола Хатев (ул. „Цар Симеон I“ 48), Георги Кондурис (ул. „Филип Кутев“ 14), Георги Бези (ул. „Филип Кутев“ 13 и 26), Стаматов и Моллов (ул. „Богориди“ 6), д-р Миркович (ул. „Булаир“ 19), Немско-италианското училище (ул. „Княз Александър Батенберг“ 28), Френско-белгийската банка (ул. „Граф Игнатиев“ 15), Еврейската синагога (ул. „Митрополит Симеон“ 24), сградата на ул. „Граф Игнатиев“ 17-21 и др. „Предполага се, че заедно с вече съборените сгради, неговите произведения са над 100 в тъканта на града“ [Сиркаров, Ат. 2010, 300 с.], като сред тях е и къщата на началника на Бургаската пожарна Руси Кожухаров (ул. „Уилям Гладстон“ 68).⁶

Освен по частни, архитектът работи и по обществени сгради по поръчка на Бургаското общинско управление. През 1907 г. Градският съвет възлага на „...тукашния техник Рикардо Тоскани да предложи проект за главната фасада на новостроящото се общинско здание...“, разположено между ул. „Александровска“, ул. „Тракийска“ и пл. „Търговски“, на мястото на предходното общинско доходно здание, изгоряло на 17 август 1899 г.⁷ В проекта на Тоскани няма разлика в главните черти, в общия вид и общата идея с изготвения преди това такъв от арх. Занков, освен в дребни декорации, но управниците решават, че „...проектът на Тоскани е по-изтънчен...“. С този довод, Общината приема проекта на Рикардо Тоскани за оформяне на главната фасада на общинското здание [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 19, л. 8].

През 1909 г. новото триетажно общинско доходно здание е завършено и след приключване на някои довършителни работи, на 8 март 1910 г. Градският съвет приема сградата, което е утвърдено от окръжния управител на 18 март, а от МВР – на 3 юли 1910 г. [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 22, л. 73; а.е. 24, л. 59, 61].

⁵ Проект за къща на Г. Рашеев [ДА – Бургас, ЧП 605].

⁶ Сега Музей „Петя Дубарова“. В тази къща са родени и израснали художникът Иван Кожухаров (1934 – 1994) и поетесата Петя Дубарова (1962 – 1979).

⁷ Днес на това място се намира пл. „Атанас Сиреков“.

През 1909 г. Бургаският общински съвет най-после успява да осигури в бюджета си необходимите средства за изграждане на нова сграда за пожарната команда. Специална комисия оглежда местата в града, за да избере къде да бъде построена тя и в крайна сметка за изграждането на постройката е отчужден имот с площ от 5340 кв. м, принадлежащ на наследниците на покойния премиер Стефан Стамболов [Дракалиев, Г. 2023, с. 75].

Общината възлага на Тоскани да изработи проект за сградата на пожарната, а след представянето на такъв, е взето следното решение: „Удобрява изготвения от частния техник в града г-н Рикардо Тоскани, проект за построяване помещение на общ. пожарна команда. Да се натовари общ. технич. отделение да приготви в най-скоро време и представи за удобрение и другите скици потребни за отдаването на предприемач постройката на тая сграда. Да се определи и плати на същия Р. Тоскани за трудът му по изготвянето на тоя проект едно възнаграждение от 200–300 лв., на каквото ще се споразумее постоянното присъствие на общ. управление в съответствие приетия §5, т.1 на Глава I от тъзи годишния общински бюджет“ [ДА – Бургас, ф. 70К, оп. 1, а.е. 22, л. 42].

Също през 1909 г., Тоскани е нает от черковното настоятелство при храма „Рождество Пресвета Богородица“ – Анхиало (дн. Поморие), да направи оглед на черковната сграда във връзка с предстоящия ѝ ремонт, за което му е заплатена определена сума [ДА – Бургас, ф. 388К, оп. 1, а.е. 6, л. 50]. През тази и през следващите години той проектира редица сгради в Анхиало, сред които: къща на Стефан Мирчев, фурна на Смарайда Балузоглу, къща на Никола Янев, фурна и жилище на Неделчо Георгиев, къщи на Георги Манчев, Ортодоксо Дракопулос, Георги Я. Каруля, здание и дюкян на Димо Кермедчиев, къщи на Георги А. Кунев, Тодораки Теофанидис, Николаки Г. Роба, Георги Георгиев и Христо Москополос, Хрисанти П. Илиева, Манол В. Калугероолу, търговска сграда за дюкян на Станчо Трухчев и др. На някои от проектите пише: „Съставил „Р&К“, но всички са подписани единствено от Тоскани [ДА – Бургас, ф. 212К, оп. 2П, а.е. 2, 3, 4, 8, 9, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 30; оп. 3П, а.е. 1].

След края на войните за национално обединение, италианецът става съдружник с младия арх. Светослав Славов – син на бившия бургаски кмет Атанас Славов⁸. Славов учи архитектура в Мюнхен, Германия и след като завършва успешно висшето си образование, получава проектантско право през 1919 г. Още същата година заедно с Тоскани създават архитектурно бюро, което започва работа по различни малки и големи проекти,

⁸ Кмет на Бургас от 31 май 1908 до 4 април 1912 г. По време на мандата му е извършено много за благоустрояването, канализацията и хигиенизирането на града, както и по регулацията на индустриалния квартал и създаването на условия за строителство на промишлени предприятия.

като двамата имат свободата да проектират и собствени обекти. Всеки един от тях си има свой почерк и разпознаваем стил, а съдружието на двамата оставя след себе си обществени и частни сгради, еталон за красота до днес⁹ [вж. **Кехлибарева С.** Големият Рикардо Тоскани... pass.].

По това време, според данните от регистъра на населението на град Бургас от 1920 г., италианецът вече е вдовец, а 23 годишният му син е станал инженер, но е записан не с името Ермондини, а като Жилдо. Изводът, който се налага е, че в регистъра от 1905 г. името му е записано погрешно като Ермондини, а всъщност той се казва Ерменеджилдо. На италиански така се произнася името на Св. Херменегилд, а умалителното му е Джилдо (Жилдо). В същия документ за родно място на Тоскани е посочено Варезе, но за дата на раждане 4 септември 1857 г., а не 7 септември 1852 г., както е записано през 1905 г. Дватама живеят в Бургас на адрес: ул. „Иван Шишман“ 38 [ДГРНОБ. 1920, т. 17, с. 6451].

В регистъра на населението на град Бургас от 1926 г., също е записано, че Тоскани е роден на 4 септември 1857 г., но в Индуно (от 1863 г. – Индуно Олона), община „съща“ [ДГРНОБ. 1926, т. 28, с. 10106]. Това градче се намира в областта Ломбардия, недалеч от провинциалния център Варезе, близо до границата с Швейцария. Когато Рикардо се ражда, тази област е владение на Австрийската империя и семейството му има австрийско поданство, но още през 1859 г. Ломбардия е откъсната, после присъединена към Сардинското кралство, а през 1861 г. става част от днешна Италия.

Още през 1919 г., към архитектурното бюро на Славов и Тоскани се обръщат от айтоското мюфтийство, тъй като 2 години по-рано джамията „Султан Баязид Вели“ изгаря при пожар. По тази причина се налага да се потърсят архитекти за изготвяне на проект за нейното възстановяване, а Тоскани е познат на градската общественост от работата му като бивш главен архитект на общината. На 24 октомври 1919 г. Славов и Тоскани дават разработка на поемните условия и ведомост на цените, а на 19 април 1920 г. предлагат план-сметка за изграждане на изгорялата джамия, като книгата по проекта са предоставени за разглеждане в канцеларията на турското училище и в архитектурното им бюро на ул. „Александровска“ в Бургас [вж. **Кехлибарева С.** Рикардо Тоскани и арх. Славов проектират... pass.].

В Бургас, по проекти на дружеството, са построени: „Безистена“ (в който след това се помещава и тяхното бюро) – двуетажна търговска сграда с пасаж между главната улица и успоредната ѝ ул. „Мара Гидик“, с

⁹ В някои публикации се среща погрешното твърдение, че арх. Славов е подписвал проектите на Тоскани, понеже италианецът нямал диплома за архитект. То не е подкрепено с доказателства, а и множеството съхранени проекти, подписани само от Тоскани, както и назначението му за щатен главен архитект на град Айтос оборват тази хипотеза.

трети етаж откъм фасадата, завършващ отгоре със скулптура на орел (ул. „Александровска“ 34); Френския девически пансион „Св. Йосиф“ и едноименната католическа черква към него (ул. „Шейново“ 1); жилищно-търговската сграда на Стефан Милтиядов (ул. „Александровска“ 11); къщите на: Стефан Родев (тъст на Кимон Георгиев) на ул. „Рилска“ 2“ [Сиркаров, Ат. 2010, с. 104, 134, 164, 263], полковник Георги Генчев и Еленка Генчева [ДА – Бургас, ЧП 1121, оп. 2, а.е. 1] и др.

Архитектурно-строителното бюро на архитектите Славов и Тоскани – Бургас проектира редица сгради и в Анхияло (дн. Поморие), сред които къщите на Димитър Г. Кунев, Зой Паскал А. Кячоолу, Милтияди К. Дуков, Хрисанти Т. Евлойменова, Анна Хрисо Гирула, Мария Г. Пилагиува и З. Евривияди Амиря, Костадин Сапатун, Паскал Илия Гергинов, Костадин Думис, Василики К. Геракева, Станчо Трухчев, братя Боян С. Бойчеви, братя Лазарови, Перикли С. Кабадаги, Георги К. Богданов, Никола К. Димитров, Марика Г. Тинева, Катина Г. Добрева, Хурмуз Констандинов, Калиопа Хл. Бургазлиева, склад на Димитър Ралев и др. [ДА – Бургас, ф. 212К, оп. 3П, а.е. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 15, 16, 17, 27, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 39, 42; оп. 4П, а.е. 1, 3].

Междувременно, настъпват и сериозни промени в личния живот на Тоскани. От регистъра за 1926 г. става ясно, че няколко години по-рано той се жени за много по-младата от него Николина Николова, родена в Котленска околия (Котел), на 5 февруари 1894 г. Съпругата му е завършила IV клас в девическа гимназия, приела е католицизма и придобила италианско поданство, а по занятие е домакиня. Двамата имат дъщеря Щилиянка, родена на 1 юни 1920 г., също в Котленска околия, която както баща си и брат си е от италианска народност. Семейството им живее в Бургас на адрес: ул. „Св. св. Кирил и Методий“ 83.

В същия регистър е записано, че Тоскани е завършил образованието си „в академия“, а занятието му в Бургас е „техник по строежи на здания, самостоятелен“ [ДГРНОБ. 1926, т. 28, с. 10106]. Дали Славов и Тоскани са се разделили и всеки от тях е започнал да работи самостоятелно, е трудно да се каже. В Държавен архив – Бургас е запазен един-единствен, свързан с тях проект на къща в Поморие след 1926 г., и той е съставен и подписан от Славов [ДА – Бургас, ф. 212К, оп. 3П, а.е. 42].

Само година по-късно обаче, Тоскани и неговите деца са застигнати от трагична съдба. Проф. Карайотов цитира Марсела Щерн¹⁰ (посочвайки

¹⁰ Marcella Stern (Wiener Neustadt, 12.11.1934 – †Wien, 22.08.2010). Биограф и изследовател в института „Австрийският биографски лексикон и биографска документация“ към Австрийската академия на науките. В рамките на академичния обмен с Българската академия на науките тя осъществява в периода 1978 – 2004 г. редица проучвания на творчеството на различни австрийски архитекти и други чужди творци, допринесли за бързото следосвобожденско развитие на

я като далечна потомка на Тоскани), според която съпругата на архитекта е от Анхиало, а самият „Рикардо и дъщеря му се разболяват от туберкулоза и умират“ в същия град. Според проф. Карайотов обаче, „в края на живота си, болен от туберкулоза, с надежда да оздравее, заедно със сина си той отива в Котел и там днес почиват тленните останки на този знаменит бургазлия“ [вж. **Карайотов, Ив.** Велик италианец ... *pass.*].

В действителност, Тоскани и двете му деца умират в рамките само на 13 месеца и половина, а в регистрите на община Бургас точно е описано къде и кога са починали. Синът му (в смъртния акт наречен Джилдо) умира на 7 август 1927 г. във „временното си жилище в гр. Котел“ (където е възможно наистина да е отишъл, за да се лекува от туберкулоза).

Рикардо почива на 20 април 1928 г. Според неговият познат „Гайтан Ранери“¹¹, който съобщава на пом.-кмета на Бургас за смъртта му, той е роден в Индуно Олона, син е на Джовани Тоскани и Каролина Мендиша, и умира „на седемдесет години в своето си жилище в Бургас“.

Неговата дъщеря „Щилянка-Варвара Тоскани, на 9 години дете, родено и живущо в гр. Бургас“, почива на 22 септември 1928 г., също в семейното им жилище в Бургас. В по-късен регистър е записано, че майка ѝ Николина притежава самостоятелно работилница за циментови изделия в Бургас, вероятно наследена от съпруга ѝ. Същевременно, тя живее като квартирантка в къщата на котленското семейство Йордан и Мара Сапунджиеви на ул. „Мара Гидик“ 16, а в края на 1939 г. се преселва в Поморие [ДГРНОБ. 1927, т. 1, с. 396; 1928, т. 1, с. 162–163; 1928, т. 1, с. 366–367; 1934, т. 16, с. 252].

Така завършва земният път на този италианец, избрал младата българска държава за своя втора родина, а град Бургас за свой дом и за място за изява на творческата си дейност.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници/Archival sources

ДА – Бургас – Държавен архив – Бургас, фонд 70К, 102К, 212К, 388К, 860К, ЧП 1121, ЧП 605 [Darzhaven arhiv – Burgas, fond 70K, 102K, 212K, 388K, 860K, ChP 1121, ChP 605.]

материалната култура в България. Тези проучвания тя продължава и след пенсионирането си, като допринася много за обогатяване на българската архитектурна история (XIX – XX в.) с множество нови факти, променили някои утвърдени интерпретации [Вж. **In memoriam** ... *pass.*].

¹¹ Гаетано Раниери. Както вече стана ясно, в писмените документи има много неправилно записани имена, дати и пр. В самия смъртен акт на архитекта, той и на двете места е записан като „Рокардо“.

ДГНРОБ – Дирекция „Гражданска регистрация на населението“ при Община Бургас. Регистри на населението на Бургас от: 1905, т. 2; 1920, т. 17; 1926, т. 28; 1927, т. 1; 1928, т. 1; 1934, т. 16. [Direktsiya „Grazhdanska registratsiya na naselenieto“ pri Obshtina Burgas. Registri na naselenieto na Burgas ot: 1905, t. 2; 1920, t. 17; 1926, t. 28; 1927, t. 1; 1928, t. 1; 1934, t. 16.]

Публикации/ Publications

Буковинова, В. 2007 – Вида Буковинова. Светилото: История на катедралния храм „Св. св. Кирил и Методий гр. Бургас. Бургас: Рекламна агенция Ритъм 3, 2007. [Vida Bukovinova. Svetiloto: Istoriya na katedralniya hram „Sv. sv. Kiril i Metodiy gr. Burgas. Burgas: Reklamna agentsia Ritam 3, 2007.]

Венедиков, Й. 1985 – Йордан Венедиков. История на доброволците от Сръбско-българската война – 1885 г. София: Отечествен фронт, 1985. [Yordan Venedikov. Istoriya na dobrovoltsite ot Srabsko-balgarskata voyna – 1885 g. Sofia: Otechestven front, 1985.]

Дракалиев, Г. 2023 – Георги Дракалиев. Старейшините на свободен Бургас. Бургас: ИК „Знаци“, 2023. [Georgi Drakaliev. Stareyshinite na svoboden Burgas. Burgas: IK „Znatsi“, 2023.]

Сиркаров, Ат. 2010 – Атанас Сиркаров. Архитектурата на Бургас 1878 – 1940. Бургас: Балтика, 2010. [Atanas Sirkarov. Arhitekturata na Burgas 1878 – 1940. Burgas: Baltika, 2010. **Sirkarov, At.** Arhitekturata na Burgas. Burgas, 2010.]

Интернет базирани източници/ Internet Sources

Карайотов, Ив. Велик италианец... – Иван Карайотов. Велик италианец преобразил Бургас. [Ivan Karayotov. Velik italianets preobrazil Burgas.] – <https://www.desant.net/show-news/19827> (достъпен: февруари 2024).

Кехлибарева С. Рикардо Тоскани и арх. Славов проектират... – Соня Кехлибарева. Рикардо Тоскани и арх. Славов проектират джамията в Айтос. [Sonya Kehlibareva. Rikardo Toskani i arh. Slavov proektirat dzhamiyata v Aytos.] – <https://www.faragency.bg/news/16914078995058/rikardo-toskani-i-arh-slavov-proektirat-dzhamiyata-v-aytos> (достъпен: август 2024)

Кехлибарева С. Големият Рикардо Тоскани... – Соня Кехлибарева. Големият Рикардо Тоскани имал български съдружник. [Sonya Kehlibareva. Golemiyat Rikardo Toskani imal balgarski sadruzhnik.] – <https://www.faragency.bg/news/17107517105744/golemiyat-rikardo-toskani-imal-balgarski-sadruzhnik> (достъпен: май 2024).

Панчев, П. Италианец с уникален архитектурен почерк... – Петър Панчев. Италианец с уникален архитектурен почерк промени Айтос и Бургас. [Petar Panchev. Italianets s unikalen arhitekturen pocherk promeni Aytos i Burgas.] – <https://www.faragency.bg/news/16615851387902/italianets-s-unikalen-arhitekturen-pocherk-promeni-aytos-i-burgas> (достъпен: август 2024).

In memoriam – <https://sofiazanas.blogspot.com/2010/08/in-memoriam.html> (достъпен: август 2024).